

Wiek & Rad

38^e JAARGANG 2019- 3

Ommer molen weer officieel in gebruik
Afscheid bestuurslid Piet Oldeman



STICHTING DE
OVERIJSSELSE MOLEN

Restaurant Den Haller
www.denhaller.com
denhaller@online.nl
0547-351287



Sfeervol gelegen naast de watermolen

Openingstijden:
maandag en dinsdag gesloten

Voor lunch, koffie en kleine kaart van 12.00 tot
17.00 uur. Diner vanaf 17.30 uur



Roald Hans

RESTAURATIE | RENOVATIE | MOLENONDERHOUD



| 06 54 297 356

| info@roaldhans.nl

| www.roaldhans.nl

| De Tuinfluiter 64

| 7671 WG Vriezenveen

RESTAURATIE

| RENOVATIE

| MOLENONDERHOUD

Colofon

Wiek en Rad is het kwartaalblad van de stichting 'De Overijsselse Molen' en is een brug tussen het molenveld en donateurs van molens in Overijssel. De stichting tracht zo goed als mogelijk de belangen te ondersteunen van ons molenbezit en dit cultureel erfgoed in goede staat door te geven aan komende generaties.

Secretariaat:

mr. A.E.W. Boukes
Krulmate 13, 8014 KE Zwolle
tel. 038-465 28 60/038-499 87 85
a.boukes@home.nl

Donateurs ontvangen 4 keer per jaar Wiek en Rad (€20,00 per jaar).
Donateur kunt u worden door zich aan te melden via de website www.molensinoverijssel.nl, of schriftelijk via ons secretariaat:
stichting 'De Overijsselse Molen'
Krulmate 13, 8014 KE Zwolle
Bankrekening van de SOM
NL34 RABO 0128690410



**STICHTING DE
OVERIJSSELSE MOLEN**

Met medewerking van:

Tom Temmink
Sjaak Poot
Harry Woertink
Henk Lollinga
Ruud Roose
Enzio Ardesch (fotograaf)
Henk Meutstege
Luuk Vogelzang
Marcel van Saltbommel
Matthieu Hoogduin

ISSN: 1384-0711

Copyright © Stichting 'De Overijsselse Molen'.
Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden vervaelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Redactie

Ruud Roose
r.roose@daxis.nl
wiekenrad@gmail.com
Sjaak Poot
sjpoot@solcon.nl
Tom Temmink
temmink@oversticht.nl

Kopij naar:

Ruud Roose
wiekenrad@gmail.com
r.roose@daxis.nl

De redactie stelt het zeer op prijs als u artikelen over uw molen of molengebeurtenissen naar ons opstuurt.

Tekst graag als Word document en elk plaatje of foto als een JPEG bestand niet kleiner dan 1 MB.
Heeft u grote foto's, stuur ze dan via www.wetransfer.com.

Inhoud van dit nummer:

- | | |
|----|---|
| 4 | Niet over de IJssel |
| 7 | Ommer molen weer officieel in gebruik |
| 8 | Molenexcursie Gilde Overijssel |
| 13 | Molenhistorie Nieuwleusen |
| 14 | Molen De Konijnenbelt |
| 16 | 850 jaar Watermolen Den Haller |
| 18 | Gunstige vooruitzichten voor de Parel van Amsterdam |
| 21 | Vraag van: Luuk Vogelzang |
| 21 | Oproep van de redactie |

* De redactie heeft het mogelijke gedaan om rechthebbenden van de fotografie te benaderen.

Niet OVER de IJSSEL



Jaarlijks biedt De Hollandse Molen, aan trouwe donateurs en leden, een exclusieve excursie aan naar een interessante molenomgeving.

Dit jaar had men gekozen voor het Gelderse IJssel-landschap rond Hattem en Wapenveld met maar liefst vijf bijzondere molens in Hattem en Wapenveld.

De redactie van Wiek&Rad besloot zich ook in te schrijven omdat er enkele molens bij waren welke normaliter niet te bezichtigen zijn. Maar speciaal voor DHM openden zij op 14 september hun deuren. Uit meerdere regio's van het land hadden leden zich ingeschreven. Ook een jeugdlid, met ouders, gaf blijk van haar moleninteresse.

Na een gastvrije ontvangst, met koffie en gebak, in het rustiek gelegen restaurant Molencaten ging het te voet naar Watermolen Molecaten.

Bij de molen werd ons gezelschap opgewacht door de molenaars Wim Niesing, Joop Kruizinga en Guus Hilgenkamp om ons geschiedenis en werking van deze waterradmolen te vertellen en demonstreren. Deze uit de 16e eeuw daterende bovenslagrad watermolen. Deze molen wordt aangedreven met water van lokale sprengen die de water- voorziening in de stuwvijver verzorgen. Hoewel het juiste bouwjaar van de molen niet bekend is, is er in 1804 al een beschrijving over de grootte van het waterrad. Deze molen was een van de eerste papiermolens op de Veluwe. In 1857 brandde de molen geheel af.

Aangezien de concurrentie van de opkomende Veluwe papierfabrieken te groot werd, werd de watermolen als korenmolen herbouwd.

Als maalbedrijf is de molen tot 1914 in bedrijf geweest.

Tussen 1918 en 1940 is er stroom opgewekt voor het kasteel Molecaten.

Wim Niesing nam de bezoekers mee op een korte wandeling naar de sprengenkop(pen) om te laten zien waar het water dat de vijver voedt vandaan komt.

Sprengen zijn door mensen gegraven bronbeken die met name werden gebruikt voor de aandrijving van watermolens, voor het maken van papier en/of voor water voor de wasserijen.

Sprengen werden gemaakt door een gat te graven in de helling van een heuvel tot de grondwaterspiegel, op een plek waar voldoende waterdruk was. Uit deze sprengkop stroomde dan het bronwater eerst naar de oppervlakte en vervolgens door een kanalenstelsel, of opslagvijver, naar de gewenste plek. Na terugkomst kregen de bezoekers uitleg over de beide maalstoelen en de werking van deze werktuigen. Hierna zette Joop de sluis open en kon Guus even later de stenen in werking zetten. De tarwe uit kaar liep via de 'schuddebak' in het kropgat en aan het eind van de meelpijp konden de bezoekers het maalresultaat eigenhandig voelen.



- Vanuit deze bosrijke omgeving vertrok het gezelschap per auto naar het centrum van Hattem. Op de noord-west hoek van de oude stadswal van dit Anton Pieck dorp staat korenmolen de Fortuin. Hier werden wij ontvangen, ook met koffie en cake, door molenaar Geert Jonker.
- Evenals vele andere molens kende De Fortuin een lange en wisselende geschiedenis. Hoewel er op de gevelsteen 1852 staat, is bekend dat het bouwjaar 1816 geweest is. Voor deze molen heeft er ongeveer op deze plaats een standerdmolen gestaan, welke tijdens een storm in 1808 is omgewaaid. Tussen 1816 en 1852 zijn er zulke veranderingen aan de hoogte van de molenonderbouw



Jubileumzeilen



Bijzondere houten springbeugel

geweest, dat men het laatste jaartal op de gevelsteen heeft gezet. Ondanks dat in 1942 een flinke restauratie plaats vond met een andere roe en van Busselneuzen kwam de molen na enige jaren toch stil te staan. Eind 60er jaren stond de molen er zeer slecht bij. De stelling was verdwenen en in '67 werden de roeden gestreken. Sloop dreigde. Echter.... Een grote restauratie in 1970/'71 redde de molen en deze draait sindsdien regelmatig. In 2017 waren de oude Derckx roeden, na 50 jaar, zo slecht dat de molen werd stil gezet en waarna in 2018 de roeden werden gestreken. Begin 2019 werden 2 nieuwe roeden gestoken en nu weer voorzien van van Bussel neuzen. Nu draait de molen weer als vanouds. Bijzonder in deze molen is de houten springbeugel welke tussen de voeghouten is vastgemaakt. Dit schijnt uniek in Nederland te zijn.



Na een goed verzorgde lunch, door de Hollandse Molen geregeld, bij restaurant 't Mussennest' toog het gezelschap per auto naar boerderij "Erve IJzerman" alwaar nog een complete ROSMOLEN in de boerderij aanwezig. Deze boerderij valt in de categorie GROOT. Drie grote stallen voor paarden, en koeien en varkens elk, met over de gehele voorzijde een kapitale woning. Het bijzondere aan het geheel is dat het geheel nog in oorspronkelijke staat is. De laatste bewoners hadden het niet op nieuwigheid en boerde tot het eind heel traditioneel met de oude machines en deed bijna alles zelf. Mede hierdoor is de Rosmolen in de varkensstal behouden gebleven. De originele stenen vloer met 'karnpad' is nog aanwezig. Het kamwiel aan de bovenzijde diende als overbrenging naar de karninrichting of naar de machine om rietbundels te snijden.

Het gehele complex wordt momenteel gerestaureerd, waarna er een zuivelmuseum in wordt gevestigd.

Vanaf Erve IJzerman was het slechts een kort stukje naar molen De Vlijt. Wij werden opgewacht door molenaar Bert Hanekamp welke ons al snel de keus gaf om A. de molen te bekijken of B met hem het trekpontje bemannen en het kanaal over steken en naar 'De Wielewaal' lopen. De Wielewaal: Oorspronkelijk werd de molen in 1870 in Zuidveen (bij Steenwijk) gebouwd als poldermolen. In 1959 werd het buiten gebruik geraakte molentje naar Wapenveld verplaatst door de toenmalige directeur van de IJsselcentrale. Hij liet het molentje voorzien van een generator om elektriciteit op te wekken. In de loop der jaren is het molentje tot stilstand gekomen en dermate ingegroeid dat het nauwelijks nog kan draaien. Ook is er zeer lang geen onderhoud meer gepleegd waardoor het er zeer slecht bijstaat. Omdat het in een particuliere tuin staat is het niet te bezoeken. Het molentje heeft echter wel de monumentenstatus. De Wielewaal heeft roeden met een lengte van 10 meter die zijn voorzien van het Oudhollands hekwerk met zeilen. De molenaars van De Vlijt geven nog enige aandacht aan het molentje.



Nadat het trekpontje door de spierkracht van de jongedames aan boord weer aan de goede kant van het kanaal was afgemeerd werd molen De Vlijt bezichtigd. Deze molen, op een natuurlijke 'belt' is in 1984 herbouwd, nadat de voorganger in de Kerstnacht van 1980 door brand was verwoest. De molen staat op een groot eigen terrein dat ooit aan de heer Willem Vrieze toebehoorde, en dit aan het eind van zijn jaren schonk aan de beheersstichting. Het heet dan ook terecht "Vriezes Erf" . Toen de deelnemers de molen en de bijenstal bezichtigd hadden, en een heerlijk ijsje genuttigd, was de excursie ten einde. Begeleider Anne de Jong werd hartelijk bedankt voor zijn werk, en ging ieder zijns wegs.

Redactie



Ommer molen weer officieel in gebruik

Afscheid bestuurslid Piet Oldeman

Na een grondige restauratie is de Konijnenbeltsmolen in Ommen zaterdag weer officieel in gebruik gesteld. Op de dag van de Open Monumentendag en de Overijsselse Molendag had wethouder Ko Scheele de eer deze officiële handeling te verrichten. De vang van de molen werd gelicht en konden de wieken op de wind ronddraaien. Deze handeling deed de wethouder samen met de afscheid nemende Piet Oldeman, molenmaker Anne Doornbosch en de voorzitter van de Stichting Ommer Molens, Johan Otten. Eerder dit jaar werd molenkap vernieuwd en enkele essentiële molenonderdelen vervangen zoals de Koningsspil en bonkelaar. De molen draait overigens al weer enkele weken tot volle tevredenheid van molenaar Bastiaan Woertink. Met een feestelijke bijeenkomst in de molen, waarbij ook de Ommer molenaars

aanwezig waren, Piet Oldeman met partner Gerda, gemeenteambtenaar voor monumenten Marten Schiphorst en de molengidsen, gaf wethouder Scheele aan dat in Ommen sprake is van twee "Iconen". Daarbij doelend op de Konijnenbeltsmolen als skyline van Ommen en Piet Oldeman als belangenbehartiger voor de molens, maar na 18 jaar afscheid neemt als bestuurslid van de Stichting Ommer Molens. Wethouder Scheele complimenteerde medewerkers van de molen met het resultaat, waarbij hij ook de molenmaker betrok. Verder waren er mooie woorden voor het afscheidsnemende bestuurslid. Overigens was de Open Monumentendag, samen met de Overijsselse Molendag goed veel bezoekers. Ondanks dat er weinig wind was, konden de wieken met behulp van de zeilen wel draaien.

Redactie

Molenexcursie Gilde Overijssel



Met het kantelpunt van de Astronomische zomer naar de herfst op komst, wilde de zomer zich nog één keer van haar beste kant laten zien. Het werd dan ook een zomerdag van wel 27 graden. Met al een warm zonnetje in de rug stonden op de carpoolplaats bij Balkbrug een 20-tal molenaars te wachten om met De Avonturier op avontuur te gaan. Deze keer was het reisdoel molens in Groningen en Drenthe en daartussen een motorenmuseum. Tot buiten Groningen ging het over de doorgaande wegen, maar bij Karding ging het echt binnendoor. Zuidwolde bleek een typisch kleinschalig plattelandsdorpje te zijn dat niet op grotere voertuigen is bedacht als paard en wagen en landbouwmachines.

Midden in het dorp, bij de brug over het Boterdiep, zou de chauffeur linksaf moeten om de Krimstermolen te bereiken. Dit bleek veel te krap, dus werd plaatselijke kennis ingewonnen hoe er dan wel te komen. Op aanwijzing van een autochtoon werd er, een flink eind buiten het dorp, bij een agrarisch bedrijf de bus gekeerd waarna de bocht uit deze richting wel haalbaar was. Na wat plaatselijke vissers de schrik om het hart te hebben gejaagd kwamen wij aan bij de Krimstermolen of Phoenix.

Voor de in 1816 gestichte Bedumerpolder (groot 1364 ha.) bouwde men maar liefst drie molens. De oprichting van een stoomgemaal in 1878 leidde tot de afbraak van twee molens; de

Krimstermolen bleef gehandhaafd. Op 3 oktober 1903 verbrandde deze maar direct volgde herbouw: de nieuwe molen werd in 1904 in gebruik genomen. In januari 1908 brak de bovenas. De verzekering keerde niet uit, want men had vastgesteld dat die as te licht was. De polder heeft toen voor eigen rekening een nieuwe bovenas moeten laten gieten. De werkboeken van de fa. Pot van 1908 melden geen nieuwe roeden voor deze molen: mogelijk waren de uit 1904 daterende roeden na de asbreuk nog te handhaven. In 1933 kreeg de molen het systeem Dekker met zelfzwichting, dit nadat men ook één roede had vervangen. Op 1 juli 1969 kwam de molen,



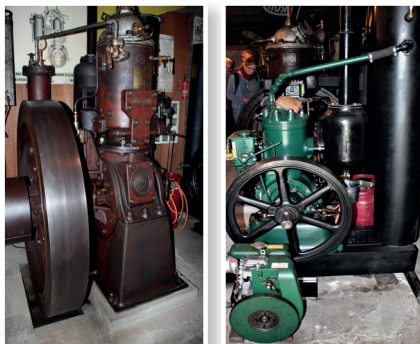
die reeds lang de steun had van een elektrisch gemaal, definitief buiten bedrijf en raakte in verval. Waterstaatkundige veranderingen zorgden er bovendien voor, dat de molen op die plaats ook geen bemalingsfunctie meer zou kunnen krijgen. Daarop besloot het waterschap Hunsingo de molen te verplaatsen en restaureren. In 1977 werd de molen door de fa. Bremer verplaatst naar de oostzijde van het Boterdiep en ten noorden van het Casper Hommesgemaal. Sinds de heropening (april 1979) heeft de molen de taak van reservegemaal voor een gebied van ca. 3600, en eventueel zelfs 4800 ha.

Tussen 2011 en 2015 werd tijdens groot onderhoud, in twee fases, de windpeluw vervangen, evenals de steunderbalken daaronder. Ook het gevluicht kreeg herstel en zo was de molen vanaf de zomer van 2012 weer draaivaardig. In de tweede fase van de restauratie werden beide houten vijzels vervangen, de krooshekbruggen vernieuwd en het grootste deel van de staart en kruilier. In de loop van 2015 was de molen weer geheel maalvaardig. Op 10 oktober 2015 volgde de officiële ingebruikname.

Voor molenaars uit een provincie zonder grote poldermolens was deze zware molen met zelfs 2 vijzels een buitenkansje. Ook de beide Dekker roeden met zelfzwichting is voor de meesten iets uit de opleiding, maar geen dagelijkse toepassing.



Als tussenstop naar de tweede molen werd gebruik gemaakt van



de mogelijkheid, slechts 1 maal per jaar, het museum 'Koning Historische Dieseltechniek' te bezoeken. In dit museum zijn een groot aantal motoren bijeengebracht, waarvan een flink deel nog als aandrijving in molens hebben gediend. Tijdens deze bezoekdag zijn een aantal motoren in bedrijf en krijgen de geïnteresseerden uitleg over werking en leeftijd. De ironie in het bewonderen van deze motoren ligt in het feit dat de opkomst van ,petroleummotoren, gloeikopmotoren en soortgenoten uiteindelijk de achteruitgang van de windkorenmolens hebben bewerkstelligd. De wind was niet meer nodig, het onderhoud werd achterwege gelaten, en uiteindelijk legden de meeste molens het loodje. Daarentegen mag met verwondering gekeken worden naar de staaltjes van giet en aandrijftechniek die men zo vroeg in de vorige eeuw al wist te bouwen.

Na voldoende koffie en cake genuttigd te hebben vertrok de bus richting Oldehove. Onder de stralende zon schoof het uitgestrekte Groningse land aan onze ramen voorbij. Een flink aantal nederzettingen, zoals Sebaldeburen, Gaarkeuken en Noorderburen trokken onze aandacht. In Oldehove stond molen De Leeuw op ons te wachten.



Volgens sluitsteen 'De Leeuw' doet de molen dit wachten als sinds 1855. Deze achtkante stellingmolen is gebouwd voor opdrachtgever H. Wouthuis door molenmaker B. Ipema uit het naburige Niezijl. Na een werkzaam leven stond de molen tussen 1967 en 1976 stil voor groot onderhoud en werd in 1972 verkocht aan de gemeente Oldehove. In 1978 werd het malen en pellen weer hervat, hoewel het pellen in 1998 weer ten einde kwam door wegvallen van de afnemer. Wel was zij laatste molen in Nederland die, zij het betrekkelijk kort,





vanaf de bouw niet alleen kon pellen, maar ook een maalwerk had.

Tussen 1862 en 1873 was de molen eigendom van T. Mulder en daarna van L. en R. Hoff. In 1873 verkochten de gebroeders Hoff de molen voor f 9000,-- aan A. de Vries met het beding dat de standerdmolen aan de weg naar Een, die hun eigendom was, zou worden afgebroken. In 1878 kwam de molen in handen van H. Warmolts. In 1935 werd één roede voorzien van het systeem Bilau, maar als gevolg van het hoge gewicht van de Bilau-kleppen brak die

roede alweer in 1937. In de val werd ook de stelling grotendeels vernield. Molenaar Warmolts liet het hier bepaald niet bij zitten, maar bestelde bij de fa. Wijnveen te Voorthuizen meteen twee nieuwe gelaste roeden mét Bilauwieken en maalde zolang door met één roede (die uitgerust was met zelfzwichting). Omdat de stelling tijdelijk ontbrak verlengde hij vangtouw en zwichtkettingen tot op de grond en werd het kruien zolang verricht door een paard! In 1943 werd de molen tijdens een beschieting beschadigd maar kort daarna hersteld. In 1961/62 liet de

op commerciële basis heeft gepeld. Bij het doorboren van de bovenas (lang geleden, vanwege de zelfzwichting) moet de boor zijn verlopen, waardoor het boorgat duidelijk naast de walpen uitgekomen is; desondanks werkt het zwichtstelsel goed.

In de zomer van 2005 is het nog nagekeken. Ook heeft de molen toen een grote schilderbeurt gekregen en is het kruiwerk gerepareerd. het unieke aan deze molen is het feit dat het mogelijk de enige molen in ons land is met vier verschillende wieksystemen op twee roeden. De binnenroede systeem Dekker met zelfzwichting en neusremkleppen, buitenroede systeem Van Bussel met Ten Havekleppen. Misschien hier zelfs 5 systemen te benoemen.

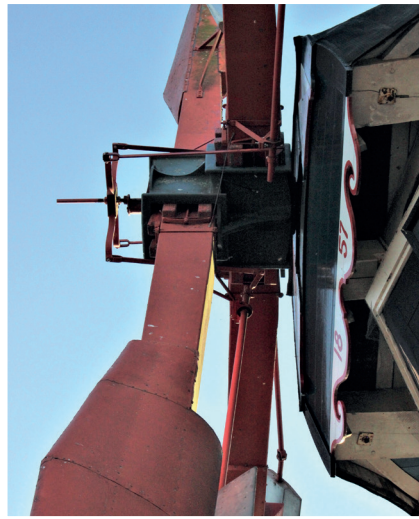
Nadat de vakmensen de uitleg van alle systeem tot zich genomen hadden ging het in de bus naar de laatste molen. De route was weer zeer landschappelijk, waarvoor chauffeur Henny alle lof verdiend. De Hoop, te Norg De molen werd in 1857 als pelmolen gebouwd voor rekening van Harmannus Beins. Vermoed wordt, dat de molen





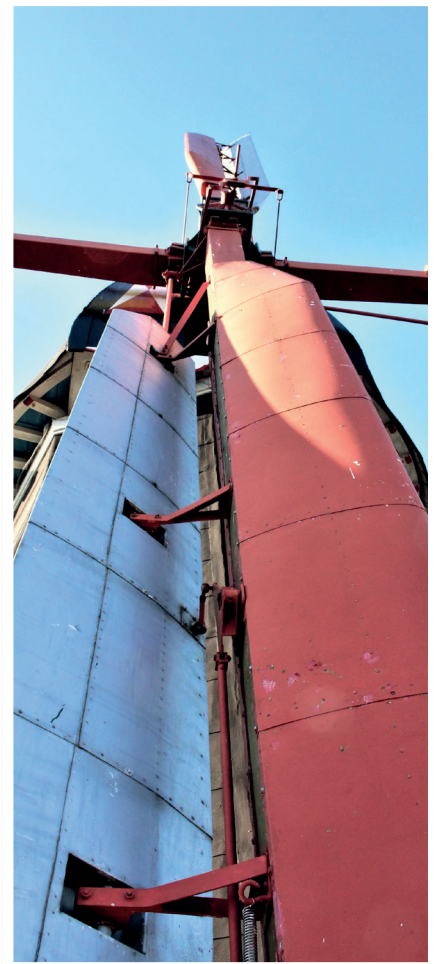
toenmalige eigenaar J. Snijders de molen restaureren, maar gemalen werd er niet veel meer en het onderhoudsgevoelige Bilausysteem raakte in verval.

In 1981/82 werd de molen geheel gerestaureerd, waarbij beide roeden werden vervangen en ook zeer veel aandacht werd besteed aan het Bilausysteem; de molen van Snijders was inmiddels de enig overgebleven Nederlandse molen hiermee uitgerust. Door het uitblijven van onderhoud en enige minder goed uitgevoerde werkzaamheden was begin jaren '90 de toestand alweer matig. In 1996 draaide de molen voorlopig voor het laatst. Halverwege 1999 volgde een restauratie waarbij wederom het Bilausysteem grondig werd nagekeken. Dit werk werd in oktober 2000 afgerond; sindsdien is de molen weer op vrijwillige basis in bedrijf. Door alle interesse liep het programma natuurlijk iets uit, maar uiteindelijk zag Andrien kans het gezelschap weer in de bus te krijgen. In Balkbrug verlieten de zuidelijke en oostelijke



molenaars de bus waarna deze naar eindpunt Hengelo vertrok. Met hulde aan de dames, Andrien en Annemarieke voor organisatie en verzorging, kunnen de molenaars weer terugzien op een bijzonder geslaagde dag.

Redactie.



Zonsopgang bij Krimstermolen

Molenhistorie Nieuwleusen



Fotografie: Marcel van Salthommel

Overeenkomstig de aankondiging in W&R van juni was 12 september de dag dat het boek over de Nieuwleusens molen gepresenteerd ging worden. Voor deze presentatie was maar één locatie geschikt en dat was natuurlijk de enig overgebleven molen, molen Massier. De schrijvers Jacob de Weerd en René Fokkert, leden van de Historische Vereniging, hebben zich 2 jaar verdiept in manuscripten, kaarten en akten om alle bewaarde gegevens over de molens en hun molenaars op papier te krijgen. Uiteindelijk bleken er 7 molens in en nabij Nieuwleusen te hebben gestaan. Zelfs de exacte plaatsbepaling van verdwenen molens kwamen de heren op het spoor. De eerste

molen werd net voor 1800 gebouwd. Later volgden er dus nog 6. Toch gingen al deze uiteindelijk verloren. De pelmolen door brand en 5 andere molens door sloop, omdat het molenaarsbedrijf niet meer rendabel was geworden. Alleen molen Massier heeft het doorstaan, hoewel ook deze er lang als ruïne heeft bijgestaan. Naast de molens hebben de schrijvers veel aandacht gegeven aan de families die molenaar leverden. De bekende namen zijn: van den Berg, Muller, van der Graaf, Stolte, van der Vegt, en natuurlijk Massier. Nadat Jacob de Weerd, in een onderhoudende uiteenzetting, wat grote lijnen uit het boek had belicht, was het tijd voor de

officiële overhandiging. Mevrouw Erica van Lente, burgemeester van Dalfsen was, naast dat zij het voorwoord voor het boek had geschreven, ook zeer nieuwsgierig én bereid het eerste exemplaar in ontvangst te nemen. Na deze overhandiging was het woord aan de penningmeester van Stichting de Overijsselse Molen (SOM) de heer Ruud Roose. Deze ging in op een van de activiteiten van de stichting, het goed onder de aandacht brengen van de Overijsselse molens bij het publiek.

Vanuit deze optiek is het uitbrengen van dit boek zeker passend in deze doelstelling. Lezers kunnen geïnspireerd raken voor deze oude werktuigen én de mensen die zich er voor inzetten. Om haar waardering voor het werk van de schrijvers, en het fraaie resultaat, draagt de stichting bij in de drukkosten met een bedrag van € 400,00. Hiervoor werd dan ook een cheque aan de schrijvers overhandigd.



Molen De Konijnenbelt

In Ommen mag 2 juli 2019 als een glorieuze dag gezien worden.



Windkorenmolen kreeg haar vernieuwde kap weer terug op de molenromp na een aantal jaren van tegenslag.

Medio 2014 krijgt de molen een nieuwe buitenroef nadat de oude te slecht bleek te zijn. Met feestvertoon werd de molen weer in gebruik genomen. Maar..... het noodlot sloeg toe.

Toen de molenaars in de herfst van 2014 ,kort na ingebruikname, de molen net hadden draaien brak de bevestiging van de springbeugel achter op de molenas en dompte het hele gevlucht naar voren.

Het gevolg was dat de komende wiek ,natuurlijk NET de nieuwe, in het riet van het

molenlichaam sloeg en daarmee flinke schade ontstond aan wiek , de romp en het binnenwerk. Ondanks deze tegenslag voor de gemeente Ommen, na de eerder gemaakte kosten, werd er al snel besloten om de molen te herstellen . Al in 2015 werd de schade hersteld, een nieuwe gedeelde roef werd gestoken en de molen kon op 10 oktober 2015 weer feestelijk in bedrijf worden gesteld door wethouder Ko Scheele. Nog was de pot met teleurstellingen voor molen en de gemeente niet leeg. Na problemen bij andere molens, met dit vernieuwende type roeden, kwam er steeds meer twijfel omtrent de duurzaamheid





hiervan.

Op advies van de RCE werden alle molens met deze roeden stil gezet. Na het nodige onderzoek werd door de overheid besloten dat de veiligheid met deze roeden niet gewaarborgd kon worden. De vervanging van deze roeden door weer een roe uit 1 stuk zou door de overheid betaald gaan worden. Daarop werd door de gemeente besloten de roede alvast te verwijderen. Met 1 roe kan de molen ook draaien. Inmiddels was er een lijst met noodzakelijke herstel- en reparatie werkzaamheden, welke deels samen konden vallen, met kraanwerk voor het wisselen van de roede.

Ook nu weer nam de gemeente haar financiële verantwoordelijkheid en werd besloten de kap te verwijderen om de werkzaamheden hieraan op de grond uit te laten voeren. Daarbij ging het o.a. om het

vervangen van de windpeluw, de burgemeester en het riet op de kap.

Ook het engels kruiwerk had



problemen zodat dit ook deels vernieuwd en recht gelegd kon worden.

In samenhang met dit werk kon ook een oude wens, de molen (in de nabije toekomst) weer maalvaardig maken, ingevuld

worden.

Een koningsspil, waarvan het hout al uit een Ommer bos was gezaagd, lag klaar om naar binnen gehesen te worden samen met een nieuw gebouwde bonkelaar.

Molenbouwbedrijf A.

Doornbosch uit Adorp (Gr) voerde al dit specialistische werk uit en nam vandaag een flinke voorschat op het uiteindelijke resultaat.

Als de roe is opgehekt, de staart weer is aangebracht en de nieuwe koningsspil en rondsel zijn gericht en gemonteerd wordt de molen op 14 september, door wethouder Scheele, opnieuw feestelijk in beweging gezet. Vandaag een pluim voor de inzet van alle berokken vrijwilligers en bouwers EN applaus voor het

gemeentebestuur van Ommen dat zoveel betrokkenheid heeft bij haar gemeentelijke molens.

Redactie

850 jaar Watermolen Den Haller

De Diepenheimse watermolen Den Haller wordt voor het eerst genoemd in 1169 en is dus in 2019 zeker 850 jaar oud. Voor het bestuur van Stichting Den Haller, sinds 2007 eigenaar van de molen, reden om diverse activiteiten te organiseren o.a. een expositie samen met historische vereniging Old Deep'n, in het kader van Heimland maakte het Duits Nederlandse kunstenaarsduo Tandem een muzikaal kunstwerk van de molen, bij het Nijenhuis werd een oogstdag georganiseerd en tijdens de Overijsselse molendag was er een molenmarktdag met dorsen, malen en bakken. In de herfstvakantie wordt de molen het decor van Kunstmoment.

We zijn echter begonnen met het uitgeven van een boekje met de titel "Alles draait om de molen" om daarmee een blijvend aandenken te hebben aan dit jubileumjaar. Een redactie van 6 man (Herman Haan, Jaap van Soest, Tonnie Vehof, Albert Schimmelpenninck, Marinus Hondelink en Henk Meutstege) heeft in ongeveer een half jaar een erg leeswaardig boek geschreven. De omvang is 88 bladzijden



en er staan veel foto's en andere illustraties in.

Voor Wiek en Rad wordt in 3 delen een samenvatting van het jubileumboek gegeven. In deel 2 gaan we het hebben over het water, want wat is een watermolen zonder water, inderdaad een droogmolen. Deel 3 gaat over de meest recente periode. Maar allereerst het begin, in het boek wordt dit beschreven in hoofdstuk 4: de allereerste vermelding is in 1169 en daarmee is Den Haller de oudste molen boven de grote rivieren, waarschijnlijk is in Nederland alleen de Bisschopsmolen in Maastricht ouder, maar daarover is geen zekerheid. Watermolen Den Haller is zeker authentiekter dan de Bisschopsmolen. De eerste vermelding van een heer van Diepenheim is in 1105, als Bernardus van Dipenheim

aanwezig is bij de inwijding van bisschop Burchard van Utrecht. In een oorkonde uit 1169 is vervolgens vermeld dat "Wolbertus is geworden Heer der Heerlicheijt Diepenheim, dewelcke was een Adelick, verstandlich, strijtbaer, dicklijvich persoen onversaecht voor sijn vianden, und heeft Hoff gehalten op sijn castrum beneven de watermoelen"



Helaas was Wolbertus niet altijd verstandig, na een rooftocht in Duitsland nam de bisschop van Münster wraak en verwoestte eerder genoemd castrum. De opvolgers van Wolbertus bouwden een eindje verderop een nieuw kasteel, daar waar nu Huize Diepenheim nog staat. Daardoor is het Stedeke Diepenheim ontstaan bij het nieuwe kasteel en niet bij de watermolen. De watermolen bleef tot 1331 eigendom van de heren van Diepenheim, maar in dat jaar kocht de bisschop van Utrecht, Jan van Diest de Heerlijkheid Diepenheim inclusief de watermolen.

De bisschop van Utrecht had het financieel moeilijk en zocht eerst steun bij de graaf van Gelre en Zutphen, maar in 1378 kreeg hij de drie Overijsselse Hanzesteden Deventer, Zwolle en Kampen aan zijn kant. De stad Deventer mocht zelfs eene kleine bezetting leggen in Diepenheim. Dit was het begin van een langdurige betrokkenheid van Deventer bij Diepenheim en de Deepse watermolen.

In 1435 was de watermolen in vervallen staat en de bisschop en de steden besluiten om deze te herstellen, in 1452 is dit gebeurd en worden de gemaakte kosten aan ambtman Roeleff Hondenberch terugbetaald, hierbij wordt voor het eerst melding gemaakt van een molenaarshuis bij de molen. In het begin van de 16e eeuw was er een langdurige strijd tussen de bisschop van Utrecht en de hertog van Gelre. Hierbij werd de burcht van Diepenheim verwoest en ook de molen werd flink beschadigd. Pas in 1536 nadat keizer Karel V de wereldlijke macht van de bisschop van Utrecht had overgenomen, werd Diepenheim definitief heroverd op de Geldersen.

De molen blijkt dan zo goed als onbruikbaar, er worden in 1547 daarom onder andere nieuwe stenen gekocht, in dat jaar is de molen niet alleen een korenmolen maar ook een eeck en olymuelle.

In dat jaar wordt door de rentmeester van Huis en Heerlijkheid Diepenheim de molen verpacht aan Johan Mullener de olde, stad Deventer is dus dan nog geen eigenaar van de molen.

Door de aanleg van De Schipbeek worden de economische belangen van Deventer bij de watermolen steeds belangrijker. Tussen 1621 en 1654 koopt de stad Deventer de molen van Godert van Batenburch of zijn opvolgers. Daarmee begint definitief een periode van ruim 250 jaar zeggenschap van de stad Deventer over de Diepenheimse watermolen. Hierover gaat hoofdstuk 5 van het boek “Alles draait om de molen”. Er is veel onderzoek in het archief van Deventer voor nodig geweest om dit hoofdstuk te schrijven.

Er wordt ingegaan op diverse pachters van de molen en de vele verbouwingen die nodig zijn om de molen bruikbaar te houden. In de Deventer periode zijn er ook conflicten, onder andere in 1746 met de stad Zwolle, die ook graag goederen wilde vervoeren langs de watermolen. Het toont het economisch belang van vervoer over water in die tijd weer aan. Met de komst van verharde wegen nam het belang echter af en toen werd ook de interesse van de stad Deventer voor de Diepenheimse watermolen minder. In 1870 verkocht Deventer de watermolen bij veiling aan de toenmalige pachter, Jan Hallers. Aan hem heeft de molen zijn huidige naam te danken: Den Haller

Volgende keer meer over de Diepenheimse watermolen en wel over het water, het boek “Alles draait om de molen” is verkrijgbaar bij de molen, het restaurant Den Haller of cultuurherberg De Pol in Diepenheim, het kost slechts 5 euro.

Watermolen Diepenheim



Gunstige vooruitzichten voor de Parel van Amsterdam



afb. huidige situatie van het molenerf (foto van Molendatabase)

Nadat ik in 2017 een artikel had geschreven voor molenromp de Toekomst in Dedemsvaart, was mijn interesse gewekt voor de machtige Paltrokmolens. Een molentype dat nooit in onze provincie heeft gestaan en vanaf eind 19e eeuw tot in de jaren 60 in Nederland op schrikbarende schaal is gesloopt. De techniek had ze ingehaald en ze werden overbodig. Daarbij komt dat de plek waar ze vanaf de 17e eeuw stonden, ruim buiten het centrum van de steden, in de daarop volgende decennia langzaam opgeslokt werden door die zelfde steden. De uitbreidingen van de steden waren niet te stuiten en op enig moment werden de biotopen van de nog aanwezige molens ernstig geschaad. De molens werden verplaatst, of ze werden simpelweg gesloopt omdat ze in onbruik waren geraakt.

Enkele molens in Overijssel komen in zijn geheel, of sommige bevatten onderdelen van molens

uit het Westland. Intrigerend om te bedenken dat er zoveel moeite gedaan werd om deze onderdelen vanaf de andere kant van het land helemaal naar Overijssel te transporteren. Probeert u maar eens te achterhalen hoeveel van het Overijssels molenbestand onderdelen bevat van molens uit het westen! Nu staat Paltrokmolen de Otter in Amsterdam aan de vooravond van een herbestemming op het molenerf. Een nieuwe eigenaar is in beeld en deze wil het terrein toekomstbestendig maken, met daarbij het behoud en de beleefbaarheid van de opstallen hoog in het vaandel houdend. Er zijn plannen om het terrein te transformeren tot een horeca gedragen museale functie. We zijn bij Het Oversticht gevraagd om een bouwhistorisch onderzoek te doen naar dit molenerf, om aan de hand van dit rapport een goede afweging te kunnen maken voor het monument. Het resultaat is een zogenaamde

waardekaart, waarop te zien is welke onderdelen hoge monumentwaarde hebben en waar er ruimte is voor aanpassingen of zelfs sloop. Dit rapport is in concept gereed en ik wil jullie een beknopte samenvatting niet onthouden.

Houtzaagmolen De Otter staat aan de Kostverlorenvaart, ter hoogte van de Tweede Hugo de Grootstraat. De molenwerf is gebouwd met molengebouwen, voormalige houtzagerijen en (19e eeuwse) loodsen voor houtopslag. De woningen voor de moleneigenaar en de knechten zijn nog aanwezig op het terrein. Het botenhuis is verdwenen, maar de oorspronkelijke insteekhaven aan de noordzijde en de smalle vaart aan de zuidzijde zijn nog wel aanwezig.

De Kostverloren vaart is in de vijftiende eeuw gegraven om de afwatering op het IJ te verbeteren. Lange tijd werd deze waterweg de Kost Verloren Wetering genoemd. Pas in 1883 staat de waterweg ook aangegeven als de Kostverloren vaart. Nadat de vaart gegraven was, kwam Haarlem vrij spoedig erna in verweer tegen deze nieuwe waterweg, omdat het Amsterdam een gunstige route gaf naar de zuidelijker gelegen handelspartners. Haarlem kreeg hierin gelijk en er werd een dam in de vaart gelegd om de scheepvaart te belemmeren. De “kost” voor de aanleg van de vaart werd als verloren beschouwd, vandaar de naam Kostverlorenvaart. De Amsterdammers waren niet voor één gat te vangen en brachten planken met rollen aan, dwars over de dam. Over deze rollen werden



Afb. Detail van schilderij 'de Beltbrug' uit 1884 van J.H. Schmuld

met vereende krachten de scheepjes van de één naar de andere kant getrokken. Deze constructie werd een Overtoom genoemd. Haarlem liet het er niet bij zitten en vocht deze aanpassing wederom aan. Er werd beslist dat Haarlem de dam mocht beheren. Deze zorgde ervoor dat de dam hoog en smal werd, om het overhalen van de schepen

voornamelijk gebruikt voor de scheepsbouw en huizenbouw. In 1593 kreeg Cornelis Cornelisz uit Uitgeest octrooi voor zijn uitvinding om door middel van een krukas de draaiende beweging van de wieken om te zetten naar een op- en neergaande beweging. Met de windkracht konden de zaagbladen worden aangedreven en

maar liefst 82 houtzaagmolens, waarvan het overgrote deel aan de Kostverlorenvaart stond. Deze zaagmolenbuurt lag aan de westzijde van de stad en was doelbewust gekozen. Aan deze kant van de stad kon het best geprofiteerd worden van de wind, die meestal uit westelijke richtingen kwam. Een veelvoorkomende verschijningsvorm



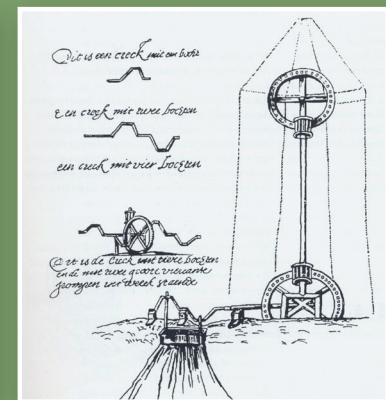
Afb. Schilderij van een zogenaamde Overtoom (bron [www. debinnenvaart.nl](http://www.debinnenvaart.nl))

(en vooral de grotere) moeilijk te maken. Deze strijd werd nog jaren gevoerd, totdat nieuwe vaarwegen deze vaart minder belangrijk maakte en het gebruik ervan vrij gegeven werd.

Aan het eind van de zestiende eeuw was de vraag naar hout in Amsterdam enorm. Het hout werd

de balken worden verzaagd. Een houtzaagmolen kon 40 handzagers vervangen en vormde dus geduchte concurrentie voor de traditionele houtzagers.

afb. Het principe van de krukas van Cornelis Cornelisz waar octrooi op aangevraagd werd
In 1695 telde Amsterdam



afb. Het principe van de krukas van Cornelis Cornelisz waar octrooi op aangevraagd werd

werd de Paltrok molen. Bij Paltrokmolens bestaat alleen de voet uit metselwerk en de opbouw uit hout met spaarzaam gebruik van ijzer.

De Otter was niet alleen de eerste, maar ook een bijzondere molen



Schilderij uit 1880 van Rieke, zicht op de Zaagmolenbuurt

in het gebied. Hij werd gebouwd door de gebroeders Claes en Frans Dirksz Meulen. Een paltrok was een wijdvallende jas, die van ver gezien overeenkwam met het silhouet van de molens. Het is een vrij kleine molen met een kraan waarmee de stammen uit de balkenhaven werden gehesen die links van de zaagvloer is gebouwd. Van deze zogenaamde linkse Paltrokken zijn maar enkele exemplaren bekend. De borstnaald van de molen is gemaakt van een oude roede. Het is opvallend dat de krukas wordt aangedreven door een schijfloop in plaats van een varken met kammen. Het bovenwiel wijkt hierdoor ook af en bestaat uit een apart vangwiel met direct hierachter een sterwiel. De molen heeft drie zaagramen, waarvan de achterste waarschijnlijk gebruikt is als pompraam.

Na de oprichting van een compagnie voor de exploitatie van zaagmolens in 1630 kreeg deze een terrein buiten de Regulierspoort en de Raampoort aangewezen door de stedelijke overheid, die de locaties bepaalden voor nijverheid en industrie. In 1631 werden de eerste erven in pacht uitgegeven voor de bouw van zaagmolens. In 1638 nog eens 12 en de rest tussen 1640 en 1675. Het industriegebied met talloze molens kreeg een eigen poort in de omwalling met een brug over de Singelgracht; De Zaagmolenpoort. De concentratie molens was het grootst rond de paden Voor-, Midden- en Achterweg, langs de aan-

en afvoervaarwegen en weersloten (lange ontginningsloten). Het transport ging voornamelijk over het water, terwijl het personeel de molens moest bereiken via de paden langs de ontginningsloten.

In 1876 vervaardigde directeur Gemeentewerken J. Kalff een uitbreidingsplan buiten de Singelgracht. De stad breidde zijn territorium door annexaties tot de vaart uit. De aankoop en onteigening had nogal wat voeten in de aarde. Zo hebben verschillende fabrieken en molenwerven gezorgd voor een flinke vertraging of verandering van de oorspronkelijke plannen. Dit nam niet weg dat de industrie verhuisde naar de overkant van de Kostverloren vaart en dat de nieuwbouw oprukte tot de molenwerven.

Tijdens de economische neergang van de Amsterdamse houtzagerijen



Foto uit 1909, er zijn nog slechts 3 molens zichtbaar langs de vaart

rond 1860 hield de firma Gt. van der Bijl het hoofd boven water, eigenaar van onder andere De Otter. Het molenbezit moest vanaf 1877 wijken voor de stadsuitbreiding. Molen De Kool werd rond 1892 gesloopt, in 1931 volgde Het Luipaard en de Valk.

In het laatste kwart van de 19e eeuw werden afgebrande molens niet meer opgebouwd en veranderde een deel van de zaagmolenbuurt in een nieuw industrieel gebied met een betonfabriek, koolteerfabriek enz. Daarnaast zorgde het stoomtijdperk voor de verdwijning van de molens. In 1925 scheurde de houten as van De Otter, waardoor de wieken buiten bedrijf raakten. Ondanks dat de Otter sinds 1926 geen wieken meer had, werd de molenromp goed onderhouden door de firma. Of het bedrijf zelf de waarde inzag van dit laatste relikwie op deze originele plek, of dat de gemeente daarop aandrang is niet bekend.

In 1977 is de molen op de Rijksmonumentenlijst geplaatst. In 1994 werd de molen grondig gerestaureerd en in 2009 werd de molen draaivaardig gemaakt. Laten we hopen dat de huidige initiatieven ervoor zorgen dat de molen en het erf voor de toekomst behouden en beleefbaar blijven.

Tom Temmink
Molenconsulent



Huidige situatie van de Molenwerf

Vraag van: Luuk Vogelzang

over molen Den Oord te Ommen.

Wij willen molen Den Oord graag in zijn oude staat terug brengen dat is hoe hij was in 1824!

Roelof Makkinga de plaatselijke timmerman in Ommen, liet hem toen herbouwen als zeskante zaagmolen.

Dit is nog de enige overgebleven oude zeskant in Nederland die gebouwd is als zaagmolen!

Hiervoor zijn alle historische gegevens over deze molen meer dan welkom.

Wie heeft er nog gegevens over Den Oord, wie weet waar die zijn, of hoe er aan te komen?

In Wiek en Rad van 1/12/1999 heeft een artikel gestaan met de titel: Molen "Den Oordt" maalvaardig, geschreven door Piet de Jong. Misschien zijn er bij jullie nog oudere gegevens beschikbaar?

Kortom, wie weet wat van de geschiedenis van Den Oord, het liefst van voor 1955?

In de door ons gebruikte beschrijving van de geschiedenis van Den Oord twijfelt "men" over de Zaanse herkomst van de molen en noemt "men" de afwijkende voeghouten en bintbalken.

Wie is dat die deze beoordeling gegeven heeft en wanneer deed hij dat?

Ook tips over plaatsen waar mogelijke onderdelen van / voor een zaagmolen zouden kunnen zijn, zijn welkom. Een krukas is inmiddels al in de molen binnen gebracht.

Reacties naar :
luukvogelzang@hetnet.nl of
naar redactie van Wiek&Rad.

Oproep van de redactie!

Molenaars, moleneigenaren en alle molenliefhebbers!!!
De afgelopen 5 jaar is het aantal redactieleden, door overlijden en/of hoge leeftijd, sterk teruggelopen.

Dit betekend natuurlijk dat er veel minder ogen en oren zijn om datgeen er in ons Overijsselse molenwereldje gebeurt waar te nemen en door te geven. Vanuit de eigenaren/besturen en molenaars/vrijwilligers komen er jammer genoeg te weinig berichten over de mooie dingen die zij gaan doen, of aan het doen zijn. Uiteindelijk komt dan het voortbestaan van ons fraaie blad echt in gevaar.

Daarom deze oproep:
Kom de redactie versterken door:

- * redacteur te worden.
- * ogen en oren te zijn in je eigen molengebied
- * schrijf stukjes over je eigen molen en wat jullie doen.
- * informeer ons als er werk door de molenmaker op komst is.

EN:

- * molenmakers maak reclame voor jullie speciale ambacht door ons te informeren!!

Rectificatie:

Onder de tekst van het artikel over de koninklijke onderscheiding voor Ada Meurs
In Wiek&Rad no.2 stond de naam Henk Lollinga. Hoewel Henk feiten heeft aangedragen
was het artikel geschreven door collega molenaar Jan Wieffer.
De ondertekening had dus moeten zijn: Jan Wieffer/Henk Lollinga.

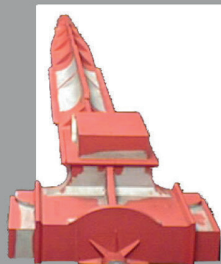
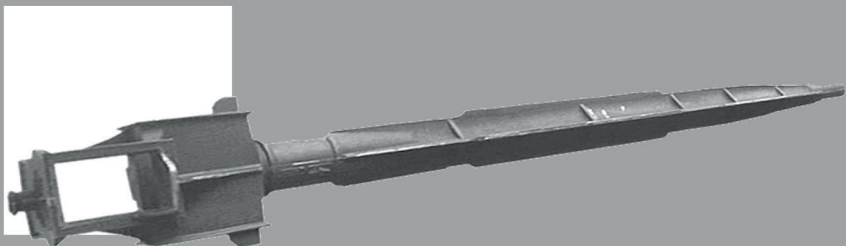
Excuses van de redactie

geraeds|ijzergieterij



Veldstraat 82
5991 AE Baarlo NL

Telefoon: +31-(0)77-4771660
Telefax: +31-(0)77-4771619
E-mail: info@geraedsijzergieterij.nl
www.geraedsijzergieterij.nl



MOLENSTEENMAKERIJ



**HANS
TITULAER**

voorheen
HEINRICH VAN HEES

Alle soorten molenstenen, scherpdienst, afstellen,
maaltechnisch advies.
Onderhoud aan oliestenen en pelstenen.
Restauratie van stenen en maalstoelen.
Kweernen, wrijfstenen, demo-steentjes.
Kneus- en scherphamers.

www.molenstenen.nl

Werkplaats: Eendenpoelseweg 6a, 6581 AB Malden, Nederland
Tel.: 0031 (0)24 696 36 54 / 0031 (0)6 53 66 76 86
E-mail: molensteenmakerij@planet.nl

Koning Molenzellen





- Nieuwe zeilen
- Reparaties
- Touwwerk
- Smeermiddelen
- En meer...

Fa. Koning v.o.f.
058-2135830 / 06-15107316
info@koning-molenzellen.nl

www.koning-molenzellen.nl



STICHTING DE OVERIJSSELSE MOLEN

P. van der Vinne
Voorzitter

Vasserdijk 18
7664 VH Manderveen
tel. 0546-681257
pieter@akkerbouwbedrijfvandervinne.nl

A. Boukes
Secretaris

Krulmate 13
8014 KE Zwolle
tel. 038-4652860
a.boukes@home.nl

R.J. Roose
Penningmeester

De Schaapvijver 13
8121 JA Olst
tel. 0570-562497
r.roose@daxis.nl

W. de Goeijen
Bestuurslid

studio WDG
Postbus 246
7670 AE Vriezenveen

J.H. Kuiper
Bestuurslid

Stokersdorpweg 24
7532 PT Enschede
tel. 0534 - 610710
kuiper.jh@hetnet.nl

Tom Temmink
Bestuurslid

Veldstraat 5
6671 BV Zetten
tel. 06 - 54232008
ttemmink@oversticht.nl

G. Kleinjan
Bestuurslid

Meersendijk 34
7683 PD Den Ham
Tel: 0546 672762

Rob Barenbrug
Bestuurslid

Oldenzaalsestraat 5
7631 CT Ootmarsum
0541 292710

Website van de stichting en contact

R. Roose (Webmaster)
www.molensinoverijssel.nl
info@molensinoverijssel.nl

Molenboeken winkel

J. Poot
Zilverschoon 23
8265 HD Kampen
tel. 038-3315638
sjpoot@solcon.nl

Gilde van Vrijwillige Molenaars

E. Blenke (Secretaris)
Erve Stroomboer 72
7623 JB Borne
tel. 074 - 8500346
molenaarsinoverijssel@molenfotos.nl

Vereniging De Hollandse Molen

Zeeburgerdijk 139
1095 AA Amsterdam
tel. 020-6238703

Werkgroep Overijsselse molendag

Dick ter Harmsel
dterharmse@home.nl

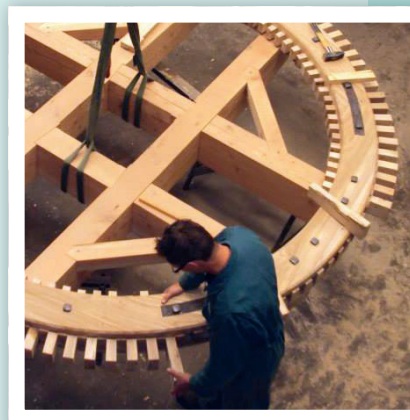
Wiek en Rad redactie

R. Roose
r.roose@daxis.nl

Wiek en Rad vormgeving

Renée Mulder
Spoorstraat 15
8121 CK Olst
renee@dekroonolst.nl

Ruim 100 jaar ambachtelijk vakmanschap



VaagsMolenwerken



Al meer dan een eeuw werken de molenmakers van Vaags aan authentieke wind- en watermolens. Tegenwoordig bouwen en restaureren we molens in Overijssel, Nederland, Duitsland en de rest van de wereld. Kennis van het ambachtelijke handwerk en hedendaagse technieken gaan daarbij samen.

Met liefde voor het vak en aandacht voor het verleden bedenken we inventieve oplossingen om het industriële en culturele erfgoed te behouden.



*Poldermolen bij
natuurgebied
De Steendert
in Ophemert*



► Kijk ook op
www.vaags.nl